

تحول نظام آموزش عالی آلمان در دوران پس از جنگ (۱۹۴۵-۲۰۲۵)

چکیده

نظام آموزش عالی آلمان در هشت دهه پس از جنگ جهانی دوم، یکی از عمیق‌ترین تحولات ساختاری و فلسفی را در جهان تجربه کرده است. این گزارش از منظر کلان به تحلیل سه مرحله تحول می‌پردازد: بازسازی و غربالگری ایدئولوژیک (۱۹۴۵-۱۹۶۰)، گذار از نخبه‌گرایی به آموزش توده‌ای و شورش‌های دانشجویی (۱۹۶۰-۱۹۹۰)، و عصر نوسازی نئولیبرال، طرح برتری و فرایند بولونیا (۲۰۰۰-۲۰۲۵).

یافته اصلی گزارش حاکی از آن است که آلمان با وجود حفظ نسبی سنت هومبولتی^۱ خود، گفتمان مسلط را به سمت رقابت‌پذیری، کارایی و تمرکزگرایی سوق داده است. دستاورد طرح برتری (Excellence Strategy) در افزایش رتبه‌های بین‌المللی برخی دانشگاه‌ها چشمگیر بوده، اما نظام آلمان را به سطح هاروارد نرسانده و در عین حال بحران‌های جدیدی نظیر ناپایداری شغلی پژوهشگران و کاهش تنوع موضوعی را دامن زده است.

۱. مبانی تاریخی و ساختار در آستانه سقوط (پیش از ۱۹۴۵)

برای درک پیشرفت پس از جنگ، ابتدا باید به بستر تاریخی اشاره کرد. نظام دانشگاهی فعلی آلمان که توسط ویلهلم فون هومبولت پایه‌گذاری شد، بر اصول وحدت پژوهش و تدریس و آزادی علمی^۲ استوار بود. این الگو تا اوایل قرن بیستم، دانشگاه آلمان را به مهد علم جهان تبدیل کرد. با این حال، این نظام در دوران رایش سوم (۱۹۳۳-۱۹۴۵) به شدت دچار "هماهنگ‌سازی"^۳ با ایدئولوژی نازی شد. بسیاری از استادان یهودی و منتقد اخراج شدند و استقلال دانشگاهی از بین رفت.

۲. بازسازی بنیادین و "انقلاب اخلاقی" (۱۹۴۵-۱۹۶۰)

۲.۱. غربالگری نیروی انسانی و بازگشایی

پس از پایان جنگ، متفقین سیاست "عدم نازیسازی"^۴ را در پیش گرفتند. برای مثال، در دانشگاه هایدلبرگ^۵، بیش از ۷۰ درصد از کادر آموزشی به دلیل عضویت در حزب نازی اخراج شدند. دانشگاه‌ها ابتدا تعطیل شدند؛ اما به سرعت بازگشایی شدند. به عنوان نمونه، دانشگاه هایدلبرگ در ژانویه ۱۹۴۶ کار خود را از سر گرفت و اساسنامه جدیدی تدوین شد که

^۱ سنت هومبولتی، تأکید بر همبستگی آموزش و پژوهش و اصالت زندگی علمی استاد و دانشجو، بود. از دستاوردهای این تحول این بود که دانشگاه را از نهادی خدمتگزار قدرت، به نهادی علمی و تحقیق محور تبدیل کرد

^۲ Freedom of teaching

^۳ Coordination / forced alignment (اصطلاح تاریخی برای انطباق نهادها با ایدئولوژی نازی)

^۴ Denazification

^۵ Heidelberg University

اعضای دانشگاه را به خدمت به "روح حقیقت، عدالت و انسانیت" ملزم می‌کرد. در دانشگاه فنی هانوفر، دانشجویان موظف بودند قبل از ثبت‌نام، ساعات کاری اجباری (تا ۱۰۰۰ ساعت) را صرف بازسازی فیزیکی ویرانه‌های جنگ کنند.

۲.۲. دو مسیر متفاوت (شرق در مقابل غرب)

تفکیک آلمان به دو بلوک شرق و غرب، مسیرهای کاملاً متفاوتی برای آموزش عالی ایجاد کرد:

- آلمان غربی: (FRG)^۶ بازگشت به سنت هومبولتی اما با نظارت متفقین و تأکید بر نقش دانشگاه در تربیت رهبران دموکراتیک.

- آلمان شرقی: (GDR)^۷ تحت تأثیر سیستم استالینیستی، دانشگاه‌ها به شدت تحت کنترل حزب درآمدند و دسترسی به آموزش بر اساس طبقه کارگری ترویج شد.

۳. عصر توده‌ای شدن و شورش ۱۹۶۸ (دهه ۱۹۹۰-۱۹۶۰)

۳.۱. فروپاشی الگوی هومبولتی

دهه ۱۹۶۰ نقطه عطفی در کمیت آموزش عالی آلمان بود. نظامی که برای نخبگان طراحی شده بود، ناگهان با موج جمعیتی "بیبی بومرها"^۸ مواجه شد و به دانشگاه توده‌ای تبدیل گردید. این گذار باعث شد اصول هومبولتی که بر آرامش و خودمختاری مبتنی بود، جای خود را به مفاهیمی چون رقابت، کارایی و عملکرد بدهد. این فشار به یک بحران هویت و شورش‌های دانشجویی در سال ۱۹۶۸ منجر شد که خواستار دموکراتیک‌سازی و نقد نظام سرمایه‌داری در دانشگاه‌ها بودند

۳.۲. "سیستم" حق دسترسی^۹

یکی از ویژگی‌های منحصربه‌فرد آلمان در این دوره، سیستم "اذن"^{۱۰} بود. این حلقه واسط بین دانشگاه و بازار کار بود که مشخص می‌کرد کدام مدرک دانشگاهی به چه موقعیت شغلی منجر می‌شود. این سیستم باعث شد نرخ تطابق رشته تحصیلی با شغل در آلمان بالا باشد، اما در مقابل، به دلیل ماهیت انحصاری دولت، سرعت انبساط آموزش عالی^{۱۱} را کند کرد.

۴. عصر نوسازی: بولونیا، رقابت و برتری (۲۰۲۵-۲۰۰۰)

۴.۱. فرایند بولونیا (Bologna Process)

با ورود به قرن بیست و یکم، آلمان برای هماهنگ‌سازی با فضای آموزش عالی اروپا، مجبور به اصلاحات ریشه‌ای شد. نظام قدیمی دیپلم^{۱۲} (معادل کارشناسی ارشد پیوسته) حذف و نظام کارشناسی-کارشناسی ارشد^{۱۳} جایگزین شد. اگرچه این

^۶ FRG : Federal Republic of Germany

^۷ GDR: German Democratic Republic

^۸ بیبی بومرز (Baby Boomers) (اغلب به اختصار بومرها نامیده می‌شوند) گروه جمعیتی آماری پس از نسل خاموش و پیش از نسل ایکس هستند. این نسل اغلب به عنوان افرادی که از سال ۱۹۴۶ تا ۱۹۶۴ میلادی در طی دوران انفجار جمعیت، پس از جنگ جهانی دوم زاده شده‌اند تعریف می‌شوند.

^۹ سیستم "حق دسترسی" (Entitlement System) "در سیستم قدیمی آموزش عالی آلمان به این معنا بود که مدرک دانشگاهی مشخص، مستقیماً دارنده خود را برای احراز یک جایگاه شغلی خاص در دولت یا صنعت مجاز (مستحق) می‌کرد.

^{۱۰} Entitlement System : سیستم "اذن" هر مدرک دانشگاهی فقط صاحبش را برای یک شغل مشخص دولتی یا صنعتی مجاز می‌کرد. دولت تعیین می‌کرد که چه مدرکی به چه شغلی «اذن» می‌دهد.

^{۱۱} Massification

^{۱۲} Diplom (German traditional degree equivalent to Master's)

^{۱۳} Bachelor-Master

تغییر تحرک دانشجویی در اروپا را تسهیل کرد، اما انتقادات زیادی به کاهش عمق علمی و تبدیل دانشگاه به مرکز آموزش شغلی مشابه (مراکز علمی کاربردی)^{۱۴} وارد شد.

۴.۲. طرح برتری^{۱۵}

مهمترین تحول در آموزش عالی آلمان در دو دهه اخیر، راهاندازی طرح "برتری" در سال ۲۰۰۶ (و ادامه آن تحت عنوان استراتژی برتری تا ۲۰۳۲) است. این طرح با بودجه‌ای بالغ بر میلیاردها یورو (۴.۶ میلیارد یورو در فاز اول) با هدف ایجاد "هاروارد آلمانی" برای رقابت با دانشگاه‌های برتر جهان (مثل آکسفورد، کمبریج و آیوی لیگ) راهاندازی شد.

دستاوردهای کلیدی

-افزایش تمرکزگرایی: نه به معنای تمرکز سیاسی در وزارتخانه، بلکه تمرکز منابع مالی در دانشگاه‌های خاص و تمرکز علمی در "ابر دانشگاه‌ها"^{۱۶} و تمرکز بر "خوشه‌های برتر"^{۱۷} به جای توزیع گسترده.

سیستم دانشگاهی آلمان که قبلاً نسبتاً مسطح بود، به طور فزاینده‌ای طبقه‌بندی شد. دانشگاه‌های بزرگ و دارای منابع مالی مانند دانشگاه فنی مونیخ (TUM)^{۱۸} موفقیت چشمگیری کسب کردند. دانشگاه فنی مونیخ در رتبه‌بندی جهانی از جایگاه ۵۳ به ۲۶ صعود کرد. سیستم آلمان از یک مدل همگن و غیرمتمرکز به سمت یک مدل متمرکز و نخبه‌گرا حرکت کرده است. این تغییر به افزایش رتبه‌های جهانی معدودی از دانشگاه‌ها کمک کرد، اما به قیمت تضعیف نسبی سایر دانشگاه‌ها و افزایش نابرابری سیستمی تمام شد.

-افزایش بودجه رقابتی: این طرح باعث شد دانشگاه‌ها برای جذب بهترین استادان رقابت شدیدی داشته باشند.

انتقادات و چالش‌ها

نتایج تحقیقات اخیر (منتشر شده در ۲۰۲۵ در NIH/PMC) نشان می‌دهد که سوگیری انتخاب در این طرح بسیار بالاست. احتمال دریافت بودجه برتری بیشتر به اندازه سازمانی یک گروه آموزشی بستگی دارد تا برتری واقعی علمی آنها^{۱۹} (Matthew Effect). در واقع، بودجه به گروه‌های بزرگی تعلق می‌گیرد که از قبل بودجه زیادی داشتند، نه به گروه‌های کوچک و خلاق.

-بحران پایداری شغلی: انتقادات جدی از سوی استادان جوان (مانند جنبش اعتراضی درباره قراردادهای موقت) وجود دارد که معتقدند طرح برتری منجر به "بیش‌رقابتی" و افزایش قراردادهای موقت کوتاه‌مدت شده است و نظام آکادمیک را در برابر حملات سیاسی آسیب‌پذیرتر کرده است.

^{۱۴} University of Applied Sciences

^{۱۵} Excellence Initiative/ Excellence Strategy

^{۱۶} Flagship Universities

^{۱۷} Clusters of Excellence

^{۱۸} Technical University of Munich

^{۱۹} The Matthew effect is a theory that people who have more get more, while those who have less get less

۵. وضعیت فعلی و رتبه‌بندی جهانی ۲۰۲۵

آلمان علیرغم سرمایه‌گذاریهای هنگفت، همچنان با بحران "چشمگیری" در رتبه‌بندی‌های جهانی مواجه است. تعداد دانشگاه‌های آلمانی در جمع ۲۰۰ دانشگاه برتر جهان از ۲۳ مورد در سال ۲۰۲۰ به ۲۰ مورد در سال ۲۰۲۵ کاهش یافته است. با این حال، آلمان همچنان دومین کشور قدرتمند اروپایی از نظر تعداد دانشگاه‌های برتر است (پس از انگلیس). کارشناسان معتقدند که عدم وجود فرهنگ بنیادهای خیریه عظیم خصوصی^{۲۰} به سبک آمریکایی و ساختار فدرالی (اختیارات ایالت‌ها) مانع از ظهور یک "هاروارد" در آلمان شده است.

۶. جمع‌بندی

پیشرفت آموزش عالی آلمان پس از جنگ، روایتی از "تداوم در میان گسست" است. این نظام توانست خود را از ویرانی کامل احیا کند (۱۹۴۵)، شوک توده‌ای شدن را تحمل کند (۱۹۶۸)، و در نهایت با طرح برتری، به سیستم نخبه‌گرایی و رقابتی گام بگذارد (۲۰۳۲-۲۰۰۵). با این حال، دستاوردهای آلمان در رتبه‌بندی‌ها نشان می‌دهد که پول به تنهایی کافی نیست. ساختارهای سیاسی (فدرالیسم) و فرهنگی (تساوی‌طلبی) آلمان، مانع از ایجاد یک دانشگاه هژمونیک به سبک آمریکایی شده است. درس اصلی از تجربه آلمان این است: "شتاب به سوی برتری نباید به قیمت تخریب زیست‌بوم علمی پایدار و عادلانه تمام شود".

کارشناس: فرما توسلیان

منابع:

۱. <https://www.taylorfrancis.com>
۲. <https://www.ub.uni-heidelberg.de/>
۳. <https://www.timeshighereducation.com/>
۴. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC۱۱۸۹۶۰۳۵>
۵. <https://shc.stanford.edu/stanford-humanities-center/events>
۶. <https://www.uni-hannover.de/en/universitaet>

^{۲۰} Endowment